

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

सेताबगंज शुगर मिल्स लिमिटेड.

विरुद्ध

द कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स,

सेंट्रल, कलकत्ता (प्राप्तीकर आयुक्त, केंद्र, कलकत्ता)

न्यायमूर्ती जे. एल. कपूर, न्यायमूर्ती एम. हिदायतुल्ला आणि न्यायमूर्ती जे. सी. शाह

प्राप्तीकर-अनेक उपक्रम असलेली कंपनी-एका व्यवसायातील तोट्याची वजावटीसाठी, जेव्हा दुसऱ्या व्यवसायातील नफ्यावर दावा केला जाऊ शकतो-उपक्रम हे एक किंवा स्वतंत्र व्यवसाय प्रस्थापित करतात का -विधी आणि तथ्यमिश्रित प्रश्न-भारतीय प्राप्तीकर अधिनियम, १९२२, (II/१९२२) कलम २४(२), कलम ६६(२).

ज्या अपीलकर्त्याच्या कंपनीचे वेगवेगळे उपक्रम होते, त्या कंपनीने दावा केला की, नुकसान एकाच व्यवसायाचे होते आणि भारतीय प्राप्तीकर अधिनियमाच्या कलम २४(२) च्या प्रयुक्तीनुसार, एका उपक्रमाच्या नफ्यातून, मागील वर्षापासून पुढे आणलेल्या त्याच्या दुसऱ्या उपक्रमाच्या नुकसानीची परतफेड केली. न्यायाधिकरणाने अपीलकर्त्याचा युक्तिवाद फेटाळला आणि कलम २४(२) च्या प्रयुक्तीसाठी कंपनीच्या विविध उपक्रमांचा समान व्यवसाय असा अर्थ का लावला जाऊ शकत नाही ? याची कारणे दिली.

त्यानंतर कंपनीने न्यायाधिकरणाच्या आदेशामुळे उद्भवलेल्या कायद्याच्या प्रश्नावर उच्च न्यायालयाकडे संदर्भ देण्यास न्यायाधिकरणाला सांगितले. न्यायाधिकरणाने संदर्भ

देण्यास नकार दिला. न्यायाधिकरणाला दाव्यात म्हणणे मांडण्यास उपस्थित होण्यासाठी कंपनीने प्राप्तीकर अधिनियमाच्या कलम ६६(२) अंतर्गत कलकत्ता उच्च न्यायालयात धाव घेतली, परंतु अर्ज सरसकट फेटाळण्यात आला. प्राप्तीकर अपीलीय न्यायाधिकरणाच्या निर्णयाविरोधात आणि कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या आदेशाविरोधात कंपनीने सर्वोच्च न्यायालयात विशेष अनुमती याचिका दाखल केली.

असे मानले जाते की, एखाद्या व्यक्तीने किंवा कंपनीने चालवलेले वेगवेगळे उपक्रम एका व्यवसायातून तयार होतात का ? हा विधी आणि तथ्यमिश्रीत प्रश्न आहे. स्केल्स विरुद्ध जॉर्ज थॉम्पसन अँड कंपनी लिमिटेड या प्रकरणामध्ये निर्धारित केल्याप्रमाणे या उपक्रमात अंतर्भूत असणारा कोणताही आंतरसंबंध, कोणताही परस्परसंबंध, कोणतेही परस्परावलंबन, कोणतीही एकरूपता आहे का हे शोधणे हे तत्व आहे. एखादा विशिष्ट व्यवसाय हा एका व्यवसायाने नव्हे तर वेगळ्या व्यवसायांनी बनलेला आहे असा कायदेशीर निष्कर्ष काढण्यापूर्वी ही तत्वे तथ्यांवर लागू करावी लागतील. अंतिम निष्कर्ष हा सिद्ध झालेल्या तथ्यांवरील कायदेशीर निष्कर्ष आहे आणि तो विधी आणि तथ्यमिश्रित बाबींपैकी एक आहे ज्यावर अधिनियमाच्या कलम २४(२) ची प्रयुक्ती अवलंबून आहे.

सध्याच्या प्रकरणात कायद्याचा प्रश्न उपस्थित झाला ज्यावर उच्च न्यायालयाने या प्रकरणाचे निवेदन मागितले पाहिजे होते. कायद्याचा प्रश्न असा आहे की, "दाव्यातील तथ्ये आणि परिस्थितीनुसार, साखरेचा वापर, उत्पादन आणि विक्री आणि पोती, ताग, मोहरीच्या बियाण्यांची विक्री आणि खरेदी यासारख्या कंपनीच्या व्यावसायिक उपक्रमांनी भारतीय

प्राप्तीकर अधिनियम, १९२२ च्या कलम २४(२) च्या अर्थानुसार समान व्यवसाय केला आहे का?"

उच्च न्यायालयाला न्यायाधिकरणाकडून या प्रकरणाचे निवेदन मागवणे आणि कायद्यानुसार त्याचा निपटारा करण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत.

स्केल्स विरुद्ध जॉर्ज थॉम्पसन अँड कंपनी लिमिटेड, (१९२७) १३ टी. सी. ८३, चा आधार घेण्यात आला.

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण:दिवाणी अपील क्रमांक १४३/१९५८

आय. टी. ए. (इनकम-टॅक्स अॅक्ट) क्रमांक ४३०९/१९५४ मध्ये कलकत्ता येथील भारतीय प्राप्तीकर अपीलीय न्यायाधिकरणाच्या १५ मार्च १९५५ रोजीच्या निर्णय आणि आदेशापासून विशेष अनुमतीद्वारे अपील.

दिवाणी अपील क्र. १४४/१९५८.

प्राप्तीकर प्रकरण क्रमांक ९/१९५६ मध्ये कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या २७ एप्रिल १९५६ रोजीच्या निर्णय आणि आदेशापासून विशेष अनुमतीद्वारे अपील.

अपीलकर्त्यांसाठी : एन. ए. पालखीवाला (दोन्ही अपीलांमध्ये) आणि बी. पी. माहेश्वरी.

उत्तरवादीसाठी : के. एन. राजगोपाल शास्त्री आणि डी. गुप्ता.

१७ नोव्हेंबर १९६०. न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती हिदायतुल्ला यांनी दिला होता. - हे विशेष अनुमतीद्वारे केलेले दोन एकत्रित अपील आहेत. पहिले अपील, प्राप्तीकर अपीलीय

न्यायाधिकरण, कलकत्ता खंडपीठाच्या १५ मार्च १९५५ रोजीच्या आदेशाच्या विरोधात आणि दुसरे अपील, भारतीय प्राप्तीकर अधिनियमाच्या कलम ६६(२) अंतर्गत प्रकरणाचे निवेदन मागण्यास नकार देणाऱ्या कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या २७ एप्रिल १९५६ रोजीच्या आदेशाच्या विरोधात निर्देशित केले आहे.

वस्तुस्थिती पुढीलप्रमाणे आहे : सेताबगंज शुगर मिल्स लिमिटेड हे अपीलकर्ता आहेत. ही कंपनी १९३४ मध्ये स्थापन करण्यात आली होती आणि एका संस्थेद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या काही साखर कारखान्यांचा ताबा घेण्यासाठी स्थापन करण्यात आली होती. ज्या उद्देशांसाठी कंपनीची स्थापना करण्यात आली होती त्यामध्ये ताग, पोती, तेलबिया इत्यादींचे खरेदीदार, विक्रेते आणि विक्रेता/व्यापारी यांचा व्यवसाय समाविष्ट होता. पहिली काही वर्षे कंपनीने केवळ साखरेचे उत्पादन आणि विक्रीचा व्यवसाय केला. ३१ ऑगस्ट १९४५ रोजी संपलेल्या लेखा वर्षात, कंपनीने पोत्याचे काही व्यवहार केले आणि नफा कमावला. ३१ ऑगस्ट १९४६ रोजी संपलेल्या पुढील लेखा वर्षात, कंपनीने पोती आणि तागातील व्यवहारांमध्येही नफा कमावला. ३१ ऑगस्ट १९४७ रोजी संपलेल्या लेखा वर्षात (संबंधित मूल्यनिर्धारण वर्ष १९४८-४९), कंपनीने मोहरीचे बियाणे, पोती आणि गोणपाटाचा व्यवसाय केला आणि नफा कमावला. या मूल्यनिर्धारण वर्षानंतर, कंपनीचा साखरेचे उत्पादन आणि विक्री व्यतिरिक्त इतर कोणताही व्यवसाय बंद झाला.

३१ ऑगस्ट १९४७ रोजी संपणाऱ्या लेखा वर्षाशी संबंधित मूल्यनिर्धारण वर्ष १९४८-४९ बदल आम्ही चिंतित आहोत. त्या वर्षी पोती, मोहरी आणि ताग यांच्या विक्रीतून मिळणारा नफा रु. ६,१४,०१८ होता. काही व्यवसाय; आता पाकिस्तानात असलेल्या प्रदेशात खरेदी

किंवा विक्रीद्वारे केला जात असे. याच लेखा वर्षात साखरेच्या व्यवसायात रु. २,०९,३०६ चा तोटा झाला. साखर व्यवसायातील तोटा इतर व्यवसायांच्या नफ्याच्या तुलनेत कमी/वजावट करण्यात आला आणि प्राप्तीकर अधिकाऱ्याने त्याच्या आदेशानुसार कंपनीच्या उत्पन्नाचे मूल्यनिर्धारण रु. ४,०४,७१२ केले. कंपनीने दावा केला आहे की, या नफ्यातून मागील वर्षातील साखरेच्या व्यवसायातील व्यावसायिक तोटा रु. १३,४३,०६९ वजावट केला गेला, जे मागील वर्षापासून पुढे आणले गेले होते. हे नुकसान एकाच व्यवसायाचे होते आणि भारतीय प्राप्तीकर अधिनियमाचे कलम २४(२) लागू होते, असा कंपनीचा युक्तिवाद होता. हा युक्तिवाद स्वीकारला गेला नाही. अपील सहाय्यक आयुक्तांकडे अपील केल्यावर, कंपनीचा युक्तिवाद स्वीकारला गेला. त्यानंतर प्राप्तीकर आयुक्तांनी प्राप्तीकर अपील न्यायाधिकरणासमोर (कलकत्ता खंडपीठ) अपील केले, ज्याला परवानगी देण्यात आली. कलम २४(२) च्या प्रयुक्तीसाठी कंपनीच्या विविध उपक्रमांचा समान व्यवसाय म्हणून अर्थ का लावला जाऊ शकत नाही याची कारणे न्यायाधिकरणाने दिली.

त्यानंतर कंपनीने न्यायाधिकरणाला, न्यायाधिकरणाच्या आदेशातून उद्भवलेल्या कायद्याच्या चार प्रश्नांवर उच्च न्यायालयाकडे संदर्भ देण्यास सांगितले. न्यायाधिकरणाने संदर्भ देण्यास नकार दिला. त्यानंतर कंपनीने न्यायाधिकरणाला दाव्यात चार प्रश्नांवर म्हणणे मांडण्यास उपस्थित होण्यासाठी अधिनियमाच्या कलम ६६(२) अंतर्गत उच्च न्यायालयात धाव घेतली, परंतु त्याचा अर्ज सरसकट फेटाळण्यात आला. कंपनीने आता विशेष अनुमतीसह, अपील सहाय्यक आयुक्तांचा निर्णय उलटवणाऱ्या न्यायाधिकरणाच्या

आदेशाविरुद्ध आणि प्रकरणाचे निवेदन मागण्यास नकार देणाऱ्या उच्च न्यायालयाच्या आदेशाविरोधातही अपील केले आहे.

निश्चित केलेल्या चाचण्यांच्या प्रयुक्तिनुसार, एखाद्या व्यक्तीने किंवा कंपनीने चालवलेले वेगवेगळे उपक्रम एकाच व्यवसायातून तयार होतात का हा विधी आणि तथ्यमिश्रित प्रश्न आहे. काही तत्त्वे हे निर्धारित करण्यासाठी लागू केली जातात की, समोर आलेल्या तथ्यांवरून कायदेशीर निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो की, वेगवेगळे उपक्रम स्वतंत्र व्यवसाय तयार करतात का किंवा एकत्रितपणे पाहिले तर ते समान व्यवसाय असल्याचे म्हटले जाऊ शकते का. ही तत्त्वे न्यायमूर्ती रॉलेट यांनी स्केल्स विरुद्ध जॉर्ज थॉम्पसन अँड कंपनी लिमिटेड [(१)(१९२७)१३ टी. सी. ८३, ८९] मध्ये नमूद केली होती. विद्वान न्यायाधीशांनी असे निरीक्षण नोंदवले :

"..... खरा प्रश्न असा आहे की, त्या दोन व्यवसायांना अंतर्भूत करणारे कोणतेही आंतरसंबंध, कोणतेही परस्परसंबंध, कोणतेही परस्परावलंबन, कोणतीही एकरूपता होती का?"

विद्वान न्यायाधीशांनी असेही निरीक्षण नोंदवले की एखाद्याला हे ही पाहावे लागेल की वेगवेगळे उपक्रम इतके एकमेकांमध्ये गुंफलेले आहेत का की त्यांना समान व्यवसाय मानता येईल . एखादा विशिष्ट व्यवसाय हा स्वतंत्र व्यवसायांनी बनलेला आहे आणि तो एक व्यवसाय नाही, असा कायदेशीर निष्कर्ष काढण्यापूर्वी ही तत्त्वे तथ्यांवर लागू करावी लागतील. वस्तुस्थितीचे निष्कर्ष समाविष्ट आहेत यात काही शंका नाही, कारण व्यवसायाच्या एकरूपतेवर परिणाम करणाऱ्या विविध बाबींची चौकशी करावी लागते, जसे की नियंत्रण

आणि व्यवस्थापनाची एकरूपता, एकाच अभिकरणाद्वारे व्यवसायाचे संचालन, व्यवसायांचे परस्पर संबंध, एकाच भांडवलाचे सेवायोजन, सामाईक लेखा पुस्तकांची देखभाल, व्यवसाय चालवण्यासाठी समान कर्मचारीवर्गाचे सेवायोजन, वेगवेगळ्या व्यवहारांचे स्वरूप, दुसऱ्याच्या व्यवसायाच्या रचनेवर परिणाम न करता एक बंद होण्याची शक्यता इत्यादी. तथापि, जेव्हा खरी तथ्ये निश्चित केली जातात, तेव्हा अंतिम निष्कर्ष हा सिद्ध तथ्यांवरून कायदेशीर निष्कर्ष असतो आणि तो विधी आणि तथ्यमिश्रित बाबींपैकी एक असतो, ज्यावर अधिनियमाच्या कलम २४(२) चा वापर अवलंबून असतो. आमच्या मते, या प्रकरणात कायद्याचा प्रश्न उपस्थित झाला होता, ज्यावर उच्च न्यायालयाने या प्रकरणाचे निवेदन मागितले पाहिजे होते. कायद्याचा प्रश्न असा आहे:

"खटल्यातील तथ्ये आणि परिस्थितीनुसार, साखरेचा वापर, उत्पादन आणि विक्री आणि पोती, ताग, मोहरी बियाणांची विक्री आणि खरेदी यासारख्या कंपनीच्या व्यावसायिक उपक्रमांमुळे भारतीय प्राप्तीकर अधिनियम, १९२२ च्या कलम २४(२) च्या अर्थानुसार समान व्यवसाय झाला का?"

त्यानुसार आम्ही दिवाणी अपील क्रमांक १४४/१९५८ ला खर्चासह परवानगी देतो आणि उच्च न्यायालयाला या प्रश्नावर न्यायाधिकरणाकडून प्रकरणाचे निवेदन मागवणे आणि कायदानुसार त्याचा निपटारा करण्याचे निर्देश देतो.

न्यायाधिकरणाच्या आदेशावर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करणाऱ्या दिवाणी अपील क्रमांक १४३/१९५८ च्या संदर्भात, जरी आम्ही असे म्हणू शकतो की विभागाच्या विद्वान वकिलाने हे दर्शविण्याचा प्रयत्न केला की दाव्याच्या परिस्थितीत न्यायाधिकरणाचा आदेश योग्य होता

आणि न्यायाधिकरणाने दिलेला निर्णय वगळता दुसरा कोणताही निर्णय शक्य नव्हता, तरी आम्ही कोणतेही मत व्यक्त करत नाही. अपील सहाय्यक आयुक्तांनी न्यायाधिकरणाच्या उलट निष्कर्ष काढला होता ही वस्तुस्थिती लक्षात घेता, कायदेशीर निष्कर्ष केवळ एकच होता असे म्हणता येणार नाही. तथापि, आम्ही कोणत्याही प्रकारे कोणतेही मत व्यक्त करत नाही, कारण या प्रकरणात कायद्याचा प्रश्न उपस्थित झाला होता आणि आहे याबद्दल आम्ही समाधानी आहोत आणि म्हणूनच, दुसऱ्या अपीलाला परवानगी दिली आहे, जेणेकरून न्यायाधिकरणाने दिलेल्या दाव्याच्या निवेदनावर उच्च न्यायालयाद्वारे हे प्रकरण प्रथमतः तपासले जाऊ शकेल.

त्यामुळे दिवाणी अपील क्रमांक १४३/१९५८, खर्चासंदर्भात कोणताही आदेश न देता फेटाळला गेला.

दिवाणी अपील क्रमांक १४४/१९५८ मान्य करण्यात आले.

दिवाणी अपील क्रमांक १४३/१९५८ फेटाळला गेला.

X-X-X-X

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X